

Nr 27.

Ankom till riksdagens kansli den 14 augusti 1914 kl. 4 e. m.

Utlåtande i anledning av väckt motion med förslag till provisorisk lag om expropriation av jord för vissa sociala ändamål m. m.

Närvarande: herrar Petersson i Lidingö villastad, Lindhagen, Söderbergh*, Trana, Stårner, Gezelius*, Alexanderson*, Johanson i Valared, Knut Larsson, greve Spens, Pettersson i Södertälje, Pettersson i Bjälbo*, Schotte, Olsson i Broberg, Persson i Norrköping och Réhn.

* Ej närvarande vid utlåtandets justering.

Uti en inom andra kammaren väckt, till lagutskottet hänvisad motion, nr 133, hava herrar *Carl Lindhagen, Hjalmar Branting, Nils Persson* i Malmö, friherre *E. Palmstierna, Sven Persson* i Norrköping, *Herman Lindqvist* i Stockholm, *Viktor Larsson* i Västerås, *Värner Rydén, Sven Linders, F. W. Thorsson, Bernhard Eriksson* i Grängesberg och *Rickard Sandler* hemställt,

1:o) att riksdagen måtte för sin del antaga följande *provisoriska*

Lag om expropriation av jord för vissa sociala ändamål.

1 §.

Från fastighet, som är av större omfattning och ej tillhör stat, kommun eller municipalsamhälle, samt från fastighet, tillhörig bolag, förening för ekonomisk verksamhet eller enskild person, vilken ej har sitt bo eller hemvist å fastigheten och uppenbarligen besitter den huvudsakligen för att tillgodogöra sig skogsavkastning, må jord tagas i anspråk genom expropriation, om det prövas nödigt:

Bihang till senare riksdagens protokoll 1914. 9 saml. 27 häft. (Nr 27.) 1

1) för att bereda torpare, bolagsarrendatorer och andra på liknande sätt beroende jordbrukare tryggad förfoganderätt över jordbruket med erforderlig skog, odlingsmark, bete eller annat nödigt tillbehör;

2) för att bereda den jordlösa obemedlade befolkningen jord med nödigt tillbehör till nya jordbruk;

3) för att bereda innehavare av egna hus på ofri grund tryggad besittningsrätt till marken;

4) för att bereda synnerligast den mindre bemedlade befolkningen erforderlig tillgång på tomtmark för bostadsändamål;

5) för att bereda befolkningen eller en väsentlig del därav å en ort plats för överläggningar i allmänna frågor eller upplysande föredrag eller för anläggning till förbättrande av tillgången på livsmedel eller andra förnödenheter eller för annat företag, som är ägnat att främja något dylikt ideellt eller ekonomiskt syfte.

2 §.

Skyldighet att avstå jord, som i 1 § sägs, äger ej rum, då marken kan anses oundgängligen behövlig för befintlig eller tillämnad anläggning å huvudfastigheten eller dess brukande i annat avseende eller markens avstående eljest med avseende på förekommande omständigheter ej synes kunna skäligen åläggas jordägaren.

3 §.

Frågan om skyldighet att avstå jord enligt denna lag prövas för de sex nordligaste länen av vederbörande »jordbrukskommissioner», och inom övriga län av jordkommissioner, som böra för varje sådant län tillsättas enligt enahanda grunder. Intill dess för sistnämnda län jordkommissioner kommit till stånd, utövas prövningsrätten liksom övriga enligt denna lag kommission åliggande uppgifter av konungens befallningshavande.

Avslås framställning om expropriationen helt eller delvis eller har bifallen ansökan helt eller delvis blivit bestridd av jordägaren, skall frågans slutliga avgörande underställas konungens prövning.

4 §.

Expropriationen utföres genom statens försorg. Kommissionen tillkommer i sådant avseende att i väckt fråga om jords avstående föranstalta utredning samt vidtaga de övriga åtgärder, som för sakens bringande till

slut erfordras, ävensom att i alla mål och ärenden, som föranledas av dylik fråga, utföra statens talan.

5 §.

Inom varje kommun bör i mån av behov och alltid, ifall kommissionen därom gör framställning, för en tid av två år väljas en jordkommitté av minst tre högst fem personer, vilken uti frågor om avstående av jord, som är belägen i kommunen, äger medverka vid utförandet av kommissionens uppgift. Vid valet, som hålles å kommunalstämma, äger en var i kommunens allmänna angelägenheter röstberättigad person rösträtt; och har varje röstande en röst. Vid lika rösträtt skiljer lotten.

6 §.

Fråga om viss jords avstående kan hos kommissionen väckas av den, som önskar besittningsrätt till jorden, samt vidare av kommunens jordkommitté, kommunens beslutande myndighet eller minst tio i kommunens allmänna angelägenheter röstberättigade personer. Kommissionen äger ock omedelbart upptaga dylik fråga till behandling.

7 §.

1. För jord, som exproprieras, skall erläggas löseskilling i penningar, motsvarande jordens värde. Såsom jordens värde skall anses dess taxeringsvärde eller vad av huvudfastighetens taxeringsvärde må anses å jorden belöpa, därest ej uppenbarligen framgår, att verkliga värdet över- eller understiger taxeringsvärdet.

2. Vid värdering av jord, som enligt 1 § mom. 1 eller 3 skall avstås, må hänsyn icke tagas till den förbättring jorden kan hava vunnit genom arbete eller kostnad, som nedlagts därå av nyttjanderättsinnehavaren eller ock av föregående brukare, vilkens rätt övergått å nyttjanderättsinnehavaren.

3. Vid värdering av jord, som enligt 1 § mom. 1 eller 3 skall avstås, må icke heller hänsyn tagas till den stegring i jordens värde, som utan jordägarens åtgöranden uppkommit under den tid nyttjanderättsinnehavaren eller föregående brukare, vilkens rätt övergått å nyttjanderättsinnehavaren, varit i besittning av jorden dock att denna tid ej må räknas längre tillbaka än högst tio år.

4. Beträffande jord, som enligt 1 § mom. 1 skall avstås, får vid uppskattning av inägor och skogsmark å fastighet, som av ägaren förvärvats huvudsakligen för att tillgodogöra sig skogsavkastningen, i allmänhet ej tagas hänsyn till inägornas och skogsmarkens värde för jordbruksändamål, utan endast till vad de kunna anses värda såsom skogsmark. Tillika bör i detta fall vid bestämmande av lösen för såväl inägor och skogsmark som åbyggnader jämväl fästas avseende å de utgifter ägaren i verkligheten kan i god tro antagas hava fått vidkännas för desamma; och må lösen ej överskrida dessa utgifter, där ej särskilda omständigheter anses böra därtill föranleda.

5. Skada, som annan än ägaren lider, bestämmes till dess skäligen belopp.

8 §.

Kan ej överenskommelse träffas om lösen för den jord, som skall avstås, eller om ersättning för skada, som annan än ägaren lider, varde lösen eller ersättningen bestämd av kommissionen. Klagan mot beslutet må föras i den ordning, som för ekonomimål i allmänhet är stadgad. Sådan klagan må föras jämväl av den, som innehar nyttjanderätt till jorden.

Finner kommissionen, jordägaren och den, som söker jord, utan meningsskiljaktighet lämpligare, att lösen bestämmes i den ordning gällande lag om expropriation föreskriver, må denna ordning i stället lända till efterrättelse, dock att, där parterna ej enas om val av nämnd, denna skall utgöras av ordföranden och två ledamöter, av vilka parterna välja var sin.

9 §.

Bestående avtal om nyttjanderätt till jord, som avstås, vare fortfarande gällande, där ej staten före bestämmandet av jordlösen påyrkat avtalets upphörande; och må förty någon ersättning för förlust av nyttjanderätten ej kunna ifrågakomma annat än då uppsägning, på sätt nyss är sagt, ägt rum.

10 §.

Mark, som genom statens försorg exproprieras enligt denna lag, blir statens egendom. Kommissionen äger å statens vägnar upplåta jorden främst till den, för vilkens räkning expropriationen ägt rum, med en besittningsrätt, som är fullt betryggande för jordinnehavaren och tillika upprätthåller ändamålet med jordens avlösning. Upplåtelsen skall ske mot

en avgift, som förräntar den utgivna jordlösen och kostnaden för expropriationen. Tvist om avgiftens belopp prövas av domstol.

Äganderätt till exproprierad mark må ock kunna överlätas å kommun eller municipalsamhälle mot villkor av oförytterlighet, erläggande av en köpeskilling, motsvarande den utgivna jordlösen och kostnaden för expropriationen samt jordens upplåtande till enskilde efter enahanda grunder, som ovan sägs. Tvist om köpeskillings belopp prövas av domstol.

Då jord, som enligt 1 § mom. 1 eller 3 avstås, är på arrende upplåten till någon, som ej innehar annat avsevärt jordbruk, bör arrendatorn äga företrädesrätt till egendomens övertagande, och vare därför sådan arrendator, där arrendet ej med jordens avstående upphört, berättigad att även före arrendetidens slut övertaga jorden på stadgade villkor.

11 §.

Sedan ägaren till den jord, vars avstående ifrågasättes, delgivits där- om framställt yrkande, må frågans fullföljande ej förhindras därav, att jorden övergår till sådan ägare, som enligt denna lag icke är skyldig att avstå jord.

12 §.

I allt övrigt, varom i denna lag rörande expropriationen ej särskilt stadgats, gälle i tillämpliga delar gällande lag om expropriation.

13 §.

Erforderliga föreskrifter för kommissionens verksamhet utöver vad denna lag innehåller meddelas av Konungen.

14 §.

Rörande expropriation av fastighet för att inom bebyggt område vid järnvägsstation, hamnplats eller fiskläge eller å annan ort med större sammanträngd befolkning åstadkomma tryggade bostadsförhållanden är särskilt stadgat.

Denna lag träder genast i kraft samt gäller till vidare intill den 1 juli 1918.

2:o) att riksdagen ville anhålla, att kungl. maj:t måtte snarast möjligt för riksdagen framlägga dels ånyo ett förslag till allmän expropria-

tionslag och dels förslag till en definitiv lag om social expropriation i erforderliga fall av jord från fastigheter av de slag och för de ändamål, som i § 1 av det under punkt 1:o) framförda lagförslaget angivas.

Motionen. Till stöd för sin ifrågavarande hemställan hava motionärerna anfört:

»Sveriges främsta realpolitiska frågor
äro den sociala frågan och fredsfrågan.

Vid 1913 års riksdag framlades ett regeringsförslag till ny lag om expropriation. Detta förslag föll i riksdagen på grund av det motstånd, som restes i första kammaren mot vissa delar av de ansatser till social expropriation som kommo till synes i förslaget. I trontalet vid 1914 års första riksdag förebådades, att ett förslag om expropriationslag skulle ånyo framläggas för riksdagen. I trontalet till årets andra riksdag är emellertid detta förslag uteslutet, vartill anledningen som bekant är, att försvarsfrågan av den nuvarande regeringen anses böra så gott som uteslutande sysselsätta denna riksdag och att alla andra frågor äro densamma underordnade.

Emellertid förhåller det sig i verkligheternas värld nog icke på det sättet. Svenska folkets frihet äventyras mest genom den ofrihet, som av inre missförhållanden upprätthålles och dagligen nyskapas för en myckenhet medborgare. Den sociala frågan är således vid sidan av fredsfrågan Sveriges största realpolitiska fråga för närvarande och de mest överhängande faror, som hota svenska medborgare, ligga i utebliven omedelbar hjälp på detta område.

Det nya i tiden, som kräver den främsta uppmärksamheten i spörsmålet om expropriation, är sålunda *den sociala expropriationen* eller angelägenheten att skaffa folket jord för sina mångahanda behov, där jord ej kan överkommas för rimligt pris eller icke alls står att förvärva.

Visserligen hänvisas ibland till att detta behov bör fyllas av statens mark. Detta är också riktigt så till vida att, där staten har stora domäner, böra dessa disponeras för att på ett betryggande sätt varaktigt tillgodose förefintlig efterfrågan på jord. Men detta är icke tillräckligt. Statsjord finnes icke i avsevärd omfattning på alla orter. Därför måste även de större enskilda domänerna stå till buds vid trängande behov. I all synnerhet framträder detta såsom ett rimligt anspråk i de omfattande trakter av landet, där staten skänkt bort sin jord till näringarna och andra folkliga ändamål, men syftemålet förfelats genom den enskilda företagsamhetens ingripande i syfte att förvandla denna jord till bolagsegendom.

För närvarande finns såsom bekant omfattande storgods. Den moderna industrialismen har skapat ett ofantligt jordvälde, grundat företrädesvis i landets skogsrikedom och grundlagt först av bruksrörelsen, sedan av sågverksindustrien och numera jämväl av pappersmasseindustrien och andra fabrikationer med skog som råvara, vartill kommer sockerbetsindustriens jordinköp. Därjämte upptagas stora trakter av vårt lands bästa jordbruksjord av fideikommissarier och andra stora herrgårdar, vilka jämte sitt eget jordbruk behärska en myckenhet småbruk. Stora samhällsklasser av torpare, bolagsarrendatorer och lägenhetshavare leva därför i ett tryckande beroende för att ej tala om den alldeles jordlösa lantbefolkningen, som bor inhyses. Folket kan ej gärna vänta på de mera ingripande lösningar, som kommande tider möjligen bestämma sig för. Redan nu måste befrielsen på något sätt begynna. Detta kan ske genom att icke blott en damm sättes för storgodsens vidare utveckling, utan även i mån av behov vidtages avlösning av jord ytterst genom expropriation (tvångsavlösning).

En stor uppgift bör i sistnämnda avseende självfallet vara att för jordbrukets upprätthållande och brukarnas frigörelse från beroende i erforderliga fall och under för framtiden betryggande villkor åstadkomma *avlösning av torpares, bolagsarrendatorers och deras vederlikars jordbruk på enskilda domäner*. Till stöd härför kan ock betonas den stora bristen i nuvarande strävanden för småbruk, att man ej med allvar vill inlåta sig ens på att upprätthålla redan färdiga jordbruk, som årligen i mängd och säkerligen i vida större utsträckning, än de nya som skapas, icke blott stanna i växten utan gå tillbaka eller alldeles ödeläggas både till jord och byggnader på torp, bolagshemman och liknande domäner. Denna fördöelse ses med jämnmod, därför att det enligt den fatalistiska privaträttsliga uppfattningen och de enskilda intressen, som ha gagn av densamma, icke går an att ingripa mot olyckan själv. Det är en privaträtt att hålla stora klasser av landets innevånare i ett jordbundet beroende av enskilda.

Den ifrågasatta avlösningen betyder givetvis ej, att staten skall efter expropriation själv övertaga driften av dessa jordbruk och icke heller att åtgärderna skola riktas mot alla dylika jordbruk eller ske i ett slag. Avlösningen bör äga rum i erforderliga fall och i den mån brukare finnas, som önska avlösning och äro beredda att övertaga jorden. På åtskilliga ställen ha brukarna det jämförelsevis bra, och så länge det fortfar och brukarna ej påfordra en avlösning, finnes ej anledning till ingripande. Avlösningens organisation kräver först, att statsmakten inträder såsom den ena kontrahenten och målsman för den rätts- och maktlöse jordbesittaren. Staten skall därvid tillse, att avlösning kommer till stånd i erforderliga fall; att den vidare kommer att omfatta allt, som bör höra till jordbesitt-

ningen; att den sker på billigaste villkor, så att den ej blir ruinerande för jordbrukaren; och att den familj, som suttit på jorden, i regel får företrädesrätt till densamma. Men för att ej även statsmakten här skall stå maktlös, fordras det ett yttersta maktmedel. Detta medel är expropriation. För att lagstiftningen skall skapa betryggande förhållanden för framtiden vore det önskligt, att lagen föreskriver, att även en enskild överenskommelse, som kunnat komma till stånd mellan staten och jordägaren utan rättsliga expropriationsåtgärder, skall ha samma rättsverkningar som en dylik expropriation.

En annan tvingande nödvändighet är att staten i erforderliga fall kan *anskaffa mark till nya jordbruk*. På många håll finnes ingen sådan jord att få, därför att jorden ligger under storgods, från vilka försäljning av olika skäl alls icke äger rum eller endast efter mannamån. På andra trakter, där jord hålles till salu, sker det oftast på spekulation till ockerpris.

All expropriation för jordbruksändamål var emellertid utesluten i 1913 års proposition, ehuru det kanske är den, som stora nödlidande befolkningslager mer än något annat längta efter. Den angelägna frågan har dock förut icke kunnat undgå att göra sig påmind i de officiella instanserna. En sådan expropriation å bolags och enskilda skogsspekulanter jord i Norrland och Dalarna föreslogs i norrlandskommitténs år 1904 avgivna betänkande. Kommitténs majoritet arbetade länge på ett förslag till lag om avlösning, ytterst genom expropriation, dels av de färdiga jordbruken med tillbehör, dels av komplettering i jord och tillbehör till jordbruk, som redan blivit på ett otillfredsställande sätt utstyckade, och dels även av mark för bildande av nya jordbruk. Slutligen bestämde sig de flesta ledamöterna för att omedelbart förorda tvångsavlösning endast för det senaste ändamålet, under det reservanter fullföljde förslaget i sin helhet. Vid 1910 års riksdag interPELLERADES dåvarande statsministern med följande spörsmål: »Ämnar regeringen ägna något intresse åt ovannämnda av norrlandskommittén jämte reservanter väckta förslag rörande skyldighet för bolag och enskilda skogsspekulanter inom Norrland och Dalarna att avstå jord åt den jordlösa befolkningen, och när kan i sådan händelse ett dylikt intresse väntas bära frukt?» Härpå svarades av statsministern, att en kommitté för att verkställa en revision av expropriationslagstiftningen tillsatts och det vore helt naturligt, att man avvaktade detta betänkande för att erfaras, vilka generella förslag denna kommitté kunde komma att göra, innan man grep sig an med en specialfråga av den ömtåliga och grannliga natur som den, varom interpellanten i denna del talat. Nu föreligger detta kommittébetänkande och har varit föremål för

prövning, men norrlandskommitténs vida äldre betänkande blir fortfarande åsidosatt och lämnas utan beaktande.

Under åren 1909—1913 har i andra kammaren framburits förslag i större eller mindre omfattning om rätt till expropriation från större enskilda domäner i skäligen fall av färdiga beroende jordbruk och mark till nya jordbruk. Dessa förslag hava ännu icke vunnit riksdagens bifall.

Vidare möter den viktiga och brådskande frågan att *bereda innehavare av egna hus på ofri grund en trygg besittningsrätt även till själva marken*. Propositionen av år 1913 upptog i detta avseende, att expropriationen fick äga rum för att inom bebyggt område å ort med större sammanträngd befolkning åstadkomma tryggade bostadsförhållanden. Denna bestämmelse är föranledd av 1907 års riksdags framställning om förslag till åtgärder, särskilt med anlitande av expropriation, i ändamål att vid fisklägen, stationssamhällen och andra områden på landet, där en sammanträngd befolkning bor eller kan uppstå, på ett mera tillfredsställande sätt än hittills ordna förhållandena med avseende å redan befintlig eller för samhällets utvidgning erforderlig tomtmark.

Emellertid är det uppenbarligen lika brydsamt för en person med eget hus på annans mark, även då han bor mera ensam och ej är omgiven av olyckskamrater. Dylika s. k. ensittare förekomma i stora myckenheter överallt på landsbygden och man kan därför säga, att deras åsidosättande i förslaget betyder, att landsbygdens behov blivit undanskjutet och endast de stadsliknande samhällenas tillgodosetts. Sedan riksdagen avlät sin nyssnämnda skrivelse har också åtskilligt förekommit, som fäst uppmärksamheten på att man icke rimligen kan stanna vid en sådan halv ståndpunkt.

I torpkommitténs år 1911 avgivna betänkande har det sålunda förordats en tvångsavlösning av lägenheter å ofri grund, oavsett om lägenheterna befinna sig på områden med en sammanträngd befolkning eller icke. Denna kommitté begränsar å andra sidan, såsom det synes obehörigt, sitt förslag att omfatta allenast de fall då marken upplåtits på minst 49 år samt tillika markens värde understiger byggnadernas. Den tillerkänner ock till skillnad från expropriationskommittén och 1913 års proposition den enskilde lägenhetshavaren lösningsrätt samt lägger bördan av förrättningen uteslutande på honom. Man förstår och vet, hur ineffektiva dylika lagstiftningar bliva. Riktigare och verkningfullare synes vara, att i varje fall det allmänna, stat eller kommun, på lägenhetshavares begäran framträder såsom hans målsman vid förrättningen samt övertager jorden och sedan överlåter den på ett sätt som betryggar ändamålet och brukarnas rätt.

Vid riksdagarna 1911 och 1912 har vidare i andra kammaren framförts förslag bland annat om expropriationsrätt för alla dylika fall, när skäl därtill föreligga, och ej blott med de begränsningar, 1907 års riksdagsskrivelse och torpkommittén ifrågasatt. Vid 1912 års riksdag väcktes dessutom förslag om omedelbart antagande av en provisorisk lag med viss kortare giltighetstid, som medgav expropriation i skäliga fall av marken till lägenhet på ofri grund. Denna senare framställning föranledde Andra kammaren att, på laguskottets tillstyrkan, besluta anhålla om framläggande för riksdagen skyndsammast möjligt av förslag till lagstiftning om expropriations- eller lösningsrätt för beredande av möjlighet åt ägare av byggnader på ofri grund att förvärva marken, varå byggnaderna äro uppförda. I motiveringen till denna hemställan framhölls, huru som det borde övervägas, om ej den ifrågasatta lösningsrätten lämpligen borde kunna utsträckas att omfatta även andra innehavare av byggnader å ofri grund än som avsågs i expropriationskommitténs förslag. Reservanter förordade omedelbart antagande av provisorisk expropriationslag.

Under behandlingen av 1913 års proposition uttalade sig emellertid i anledning av väckt motion riksdagens båda kamrar, att expropriationsrätten i detta fall borde omfatta mark med egna hus på ofri grund, oavsett om tomten vore belägen å ort med större sammanträngd befolkning eller icke.

I sammanhang härmed framträder behovet att *jämväl i övrigt bereda synnerligast den mindre bemedlade befolkningen tillgång på tomtmark för bostadsändamål*. Denna angelägenhet framfördes motionsvis vid 1911 och 1912 års riksdagar. Även 1907 års riksdagsskrivelse betonade att den i skrivelsen begärda expropriationsrätten avsåg orter där en sammanträngd befolkning bor »eller kan uppstå» och således borde tillgodose förhållandena med avseende å redan befintlig »eller för samhällets utvidgning» erforderlig tomtmark. Det är oklart om 1913 års proposition omfattade även den senare delen i denna riksdagsskrivelse. Sannolikt synes dock propositionen även här gjort en inskränkning då den talar endast om »byggt område».

Slutligen framträder den trängande angelägenheten om möjlighet att eventuellt genom expropriation anskaffa *tomtmark till samlingslokaler för social, politisk, religiös eller kulturell verksamhet ävensom för sådan ekonomisk verksamhet*, som omförmåles i första paragrafen av lagen om registrerade föreningar för ekonomisk verksamhet. Motioner härom väcktes i riksdagen år 1907, 1909, 1910 och 1912, ehuru de alltid strandade på första kammarens motstånd. Uti 1913 års proposition upptogs expropriationsrätt för dylika ändamål eller såsom det uttrycktes »för att bereda

befolkningen eller en väsentlig del därav å en ort plats för överläggningar i allmänna frågor eller upplysande föredrag eller för anläggning till förbättrande av tillgången på livsmedel eller andra förnödenheter eller för annat företag som är ägnat att främja något dylikt ideellt eller ekonomiskt syfte av synnerlig vikt». Det var på första kammarens motstånd i denna punkt, som 1913 års förslag till expropriationslag föll i sin helhet.

En huvudfråga i en lag om social expropriation är spörsmålet om *beloppet av den ersättning, som skall utgå för den avstådda jorden*. Denna expropriation förlorar nämligen sin sociala betydelse om den ordnas så, att vad som avstås skall betalas dyrt och den jordsökande befolkningen även på detta sätt fortfarande avklädes in på bara kroppen för att få någon rätt att leva. Den nu gällande lagen medger expropriation endast för allmänna ändamål såsom offentliga byggnader och offentliga anläggningar samt för större enskilda företag, som äro avsedda att bli vinstgivande. För dylika fall kan det ju vara på sin plats att ersättningen också blir avsevärd, helst den mark, som skall avstås, ej blott kan vara obetydliga stycken av stora egendomar utan även en liten egendoms huvudsakliga areal. Vid den sociala expropriationen ställer sig saken helt annorlunda.

Det år 1913 framlagda regeringsförslaget underlät varje universellt tänkande över detta viktiga ämne. Det fanns i motiveringen ej en skynt av ansatser till och ännu mindre någon avspeglning av det erforderliga människovänliga tänkesättet, ehuru förslaget dock, såsom vi funnit, uppstår i lagtexten social expropriation i tvenne fall. För övriga ändamål avpassade ändringar i gällande ersättningsbestämmelser hade däremot till någon del influtit i förslaget. Den nuvarande föreskriften, att marken skall betalas efter vad jord av enahanda beskaffenhet i orten högst gäller, hade ersatts med bestämmelse, att löseskillingen skall motsvara fastighetens värde. Vidare stadgades, att hänsyn icke må tagas till förändring i värde, som uppstår allenast till följd av expropriationsrättens beviljande eller det avsedda ändamålets genomförande. Detta senare borde ligga i sakens natur, men gällande lags brist på uttryckligt stadgande härom lärer föranlett vacklande praxis, så att vissa expropriationsnämnder ej tagit dylik hänsyn, under det andra gjort det. Denna otydlighet blev sålunda undanröjd.

Vid jords avstående i socialt syfte tillkommer som sagt andra hänsyn beträffande ersättningen, som ej få åsidosättas. Även officiella erinringar därom ha förekommit, vilka, förutom sakens natur, bort giva vederbörande anledning till något närmare övervägande av saken.

Sålunda anhöll 1907 års riksdag i särskild skrivelse, att regeringen måtte snarast möjligt framlägga förslag till ändamålsenliga lagbestämmelser i fråga om grunderna och sättet för bestämmande av de ersättningsbelopp, som skola utgivas i anledning av jords eller lägenhets avstående för allmänt behov. I motiveringen till den motion, som låg till grund för riksdagsskrivelsen, erinrades uttryckligen om de synpunkter, som vid en social expropriation måste göra sig gällande. Även utskottet anmärkte att det vore icke nog med att värdesättningen blev jämn och objektiv. Om densamma jämväl skulle kunna såvitt möjligt träffa ett med billighet överensstämmande värde, måste, yttrade utskottet enhälligt, uppenbarligen ifråga om grunderna för värdesättningen meddelas sådana lagbestämmelser, som berättigade och förpliktade vederbörande uppskattningsnämnd att taga i överbägande alla på bestämmandet av ersättningsbeloppet inverkan omständigheter utan att vara bunden av prisatagringen å platsen.

Sålunda är det ett mycket överklagat förhållande att *arbete och kostnader, som besittningshavare nedlagt på ett jordstykke*, på allehanda sätt kommer jordägaren till godo utan ersättning. Skall därför expropriationen, såsom i ett visst fall även är händelsen i det framlagda förslaget, avse att skaffa besittningshavaren äganderätt eller trygg besittning till marken, måste framför allt tillses, att han ej skall behöva betala för vad han själv åstadkommit. Torpkommittén har därför i sitt förslag intagit följande bestämmelse: »Vid värdering av lägenhet må hänsyn icke tagas till den förbättring jorden kan hava vunnit genom arbete eller kostnad, som nedlagts därå av nyttjanderättshavaren eller av föregående brukare, vilkens rätt övergått å nyttjanderättshavaren, utan skall till grund för värderingen läggas jordens skick, då den från huvudgården uppläts, i den mån sådant kan utrönas.» I anledning av den ovannämnda framställningen vid 1912 års riksdag om en provisorisk expropriationslag i fråga om marken till lägenheter å ofri grund avgavs till lagutskottets betänkande, utom en reservation för rent avslag, även en reservation till förmån för ett omedelbart bifall till förslaget och i det lagförslag, som reservationen i följd därav innehöll, upptogs även nämnda av torpkommittén ifrågasatta föreskrift.

Den *prisstegring å marken, som ägt rum i följd av samhällets egen växt*, även kallad jordvärdestegring, bör väl icke, när sådant kan ifrågakomma, utan vidare uttagas av markens besittare och skänkas såsom god pris åt den store jordägaren, Denna prisstegring på marken har icke uppkommit genom något den senares åtgörande och vinsten blir således för honom fullständigt oförtjänt. Snarare har befolkningen själv i väsentlig

mån bidragit till stt skapa densamma, särskilt då den bor sammanträngd. Man kan nu säga, att jordvärdefrågan i sin allmänlighet ännu ej blivit löst av statsmakterna. Men detta är ingen anledning till att i de speciella fall, då man, såsom här, ändock kommer den inpå livet, lösa saken så, att statsmakterna blint medverka till att jordvärdet i sin helhet uttages av de mindre bemedlade för att tilläggas en enskild person, som minst av alla gjort sig förtjänt av densamma. Detta är en betydelsefull fråga, exempelvis för bebyggarna i de fyra under Krapperup i Skåne lydande fiskelägena, om vilkas expropriationsbehov år 1912 var åtskilligt tal även i riksdagen. Det bör därför inflyta i lagen en föreskrift till förebyggande av en så orimlig verkan av lagen.

Vid handläggningen 1913 av propositionen om ny expropriationslag bifölls i anledning av väckt motion av andra kammaren med stor majoritet, att i lagen hänsyn borde tagas vid ersättningsfrågans bedömande till besittningshavarens nedlagda kostnader samt jordvärdestegringen på sätt ovan sägs.

Man måste också fråga sig, om ej, när det gäller att skaffa jord åt småfolk från stora domäner, det *borde ofta vara en riktig princip att ersättningen ej bestämmes högre än vad den stora jordägaren själv kan anses hava utgivit för markstycket*. I Norrlandskommitténs förslag stadgades, att lösen skulle utgå efter vad jord av lika beskaffenhet och godhet i orten i »allmänhet gäller», men i en reservation till betänkandet tillades härtill följande ytterligare begränsningar: »Vid uppskattning av inägor och skogsmark får i allmänhet ej tagas hänsyn till deras värde för jordbruksändamål, utan endast till vad de kunna anses värda såsom skogsmark. Tillika bör vid bestämmandet av lösen för såväl inägor och skogsmark som åbyggnader jämväl fästas skäligt avseende å de utgifter eller kostnader, ägaren i verkligheten kan antagas hava fått vidkännas för dessammas förvärvande.» Detta motiverades i reservationen sålunda: »Den nu gällande expropriationslagen har genom sina bestämmelser och sin tillämpning skapat den allmänna föreställningen, att expropriation är en dyr sak och att ägarna av det, som exproprieras, böra skörda betydande vinst av expropriationen. Detta förhållande synes kunna förklaras därav, att lagen avser att för det allmännas eller för bärkraftiga enskilda företags räkning exproprieras även från småfolk deras egendom. Här däremot gäller det att från förmögna bolag exproprieras mark åt obemedlade arbetare. Detta gör en betydlig skillnad. Vidare är att märka, att det nu gäller att från bolagen exproprieras odlingsmark, som de själva ej kunna nyttiggöra för samhället och därför ej äga rättighet att besitta. Det inträder här ett förhållande snarlikt det, som föranlett, att det medgivits

inmutningsrätt till malmfyndigheter å annans mark. Man bör också särskilt erinra sig, att vid trävaruindustriens inköp av hemman, förr såväl som nu, sällan beräknats något pris för inägor som sådana eller för åbyggnader eller för markens odlingsvärde, utan det är den skogsbördiga markens areal och duglighet för skogsväxt samt den växande skogens värde, vartill tages hänsyn. Med hänsyn till dessa förhållanden och till ändamålets sociala betydelse, synes staten billigtvis kunna göra anspråk på, att marken avstås utan särskild vinst för jordägaren; och kan därvid ifrågasättas, om ej hänsyn jämväl bör tagas till det låga pris, varför hemmanet i största antal fall förvärvats.»

Uti de väckta riksdagsmotionerna om social expropriation har likaledes anmärkts och även framställts yrkanden om att stadganden måtte införas, att någon oförtjänt vinst under inga förhållanden beredes den store jordägaren.

Slutligen är även för den sociala expropriationen av betydelse, vad som enligt den allmänna expropriationslagen skall *menas med »egendomens värde» i allmänhet*. Enligt gällande lag är värdet som sagt vad jord av enahanda beskaffenhet i orten »högst gäller». I skogskommitténs betänkande av år 1909 föreslogs jordlösen för expropriation i visst fall av vanskött skogsmark till vad jord av lika beskaffenhet »lägst skattas må». Norrlandskommittén bestämde värdet till vad jord av lika beskaffenhet och godhet i orten »i allmänhet gäller», vilket väl i stort sett motsvarar det nu framlagda förslagets uttryck.

En förhöjd ersättning utgår enligt ett par specialförfattningar. I 1880 års förordning om jordägares rätt över vattnet å hans grund stadgas, att jord, som i visst fall genom uppdämning sättes under vatten eller skadas, skall ersättas med »fulla värdet och hälften därutöver». Detsamma gäller skada, som genom dammbyggnad tillskyndas fiske. Lagen av år 1902 om elektriska anläggningar stadgar den strängaste ersättningsskyldigheten. Därest jord, som enligt nämnda lag avstås, användes för annans räkning än kronans, skall nämligen förhöjning i ersättningen äga rum med hälften av det belopp, som jämlikt de i 1866 års förordning stadgade grunder skall utgå. Av intresse är emellertid, att denna författning i ersättningsfrågan gör skillnad på de ändamål, den avträdde jorden skall tjäna. De statsliga ändamålen ha, som man ser, ansetts böra vidkännas en lindrigare utgift. Ansatser å andra sidan till ett erkännande, att ersättning bör utgå efter billigare grund än den nu allmänt gällande, förekomma också redan i lagstiftningsarbetet. För städerna innehåller sålunda lagen angående stadsplan och tomtindelning den nya bestämmelsen, att ägare av tomt vid gata, som finnes upptagen i stadsplan och icke upp-

låtits till allmänt begagnande, skall vara skyldig ersätta samhället värdet av gatumarken utmed tomten intill gatans mitt, dock ej till större bredd än nio meter.

Enligt gällande lag liksom enligt det nu framlagda lagförslaget skall det egendomsvärde, från vilket man har att utgå, bestämmas för varje särskilt fall efter expropriationsnämndens fria uppfattning. Förslaget inför här till iakttagande en särskild hänsyn blott till värdestegring i följd av själva det företag, för vilket expropriation skall äga rum. Detta leder, frånsett obehörig vinst för jordägaren i ovannämnda speciella avseenden, fortfarande till mycket godtycke och lämnar utrymme för allehanda försök till jordocker. Det naturligaste vore kanske att fastslå i lagen såsom utgångspunkt det officiella taxeringsvärdet, varifrån skulle få göras avvikelser i de fall och till de belopp, som lagen närmare uppräknade. Ett fastställande av jordlösen på grundval av taxeringen skulle ännu rationellare kunna genomföras, i fall taxeringen skilde mellan jordvärdet och markens värde på grund av nedlagt arbete och omkostnader. Denna tanke lär vara realiserad på Nya Seland och framföres även i de danska husmännens bekanta Kögeresolution.

Beträffande *förfogandet över den jord, som av staten exproprieras*, synes det ligga i sakens natur och vara för dess vidare ändamålsenliga framförd oundgängligt, att jorden genom den av staten anordnade expropriationen även i första hand tillfaller staten. När det sedan gäller spörsmålet om upplåtelsesättet, synes det oss vara tämligen likgiltigt, vilka former användas, blott de tjäna det sakliga innehåll, som är oeftergivligt, och detta är dels ett betryggande av besittningshavarens verkliga rätt och dels ett betryggande av ändamålets bestånd. Det är en svår fråga att finna former, som tjäna dessa båda ändamål, och de hava hitintills aldrig på ett fullt tillfredsställande sätt upptäckts. I England med sin långa erfarenhet av olika expropriationslagar för socialt ändamål har man dock numera kommit till den insikten, att småbrukarna finna sig både vid starten och i längden bäst till rätta med att det allmänna behåller äganderätten till den exproprierade jorden, liksom givetvis detta också är den tryggaste utvägen för att för framtiden bevara det ändamål, för vilket det allmänna nedlagt så mycken omtanke och omkostnader. Enligt 1907 års engelska lag får statens jord, på grund av dessa erfarenheter och till skillnad mot vad förut gällt, icke säljas men väl utarrenderas för småbruksändamål. Man må ock besinna, att det nu ej vidare är fråga om utarrendering utan eftertanke efter det gamla systemet. Det nya betraktelsesätt, som slagit igenom i England och även hos oss med antagandet av en lag om social

expropriation kommer att göra sig gällande, återgives av professor Steffen i hans framställning för emigrationsutredningens räkning av lagstiftningen rörande småbruk och jordlotter i England sålunda: 'De blivande småbrukarna, som ej ha eget kapital nog för att köpa jorden och ej vilja belasta sig med kapitallån, motsvarande jordens saluvärde, hava möjligheten att bliva arrendatorer på kommunernas eller statens jord och att bliva behandlade enligt den *socialpolitiska* principen om småbrukens samhällsgagnelighet i stället för enligt den *privatekonomiska* principen om största möjliga penningvinst åt jordägaren och ett godtyckligt utövande av jordägarerätten i överensstämmelse med en enskild jordägarefamiljs skiftande intressen och åskådningssätt.'

Såsom redan framhållits är en social arrendelagstiftning en brådskande angelägenhet. För varje år som går utan att något åtgöres i detta hänseende, lida en myckenhet människor obotlig skada till frihet, hälsa och egendom, oaktat i 16 § regeringsformen föreskrives, att Konungen ej äger någon i något avseende »fördärva eller fördärva låta». Vi anse oss därför föranlåtna att i anslutning till den reservation, som år 1913 avgavs i lagutskottet av tvenne ledamöter och samlade en avsevärd minoritet i andra kammaren, framlägga till omedelbart antagande en provisorisk lagstiftning om social expropriation.

De närmare förtydliganden och begränsningar, som efter mera ingående överväganden kunna bliva fastslagna i en definitiv lagstiftning, äro mindre behöfliga i en provisorisk lagstiftning. Det ligger nämligen i sakens natur, att regeringen, vilken åligger prövningsplikt efter föreliggande omständigheter, skall tillämpa en sådan lag med nödig varsamhet och låta den komma i tillämpning företrädesvis endast i sådana nödfall, där ett uppskov skulle äventyra berättigade intressen.

Till sist torde böra erinras att den ofta uttalade fruktan, att riksdagen ej lämpligen bör omedelbart antaga en lagstiftning, som ej varit föremål för juridisk detaljgranskning inom ämbetsverken, saknar väsentligen fog och även understundom fått giva vika för nödvändigheterna. Ett av riksdagen antaget förslag skall för övrigt alltid undergå sådan granskning på ett eller annat sätt, innan det av Kungl. Maj:t stadfästes, vadan några verkliga äventyrligheter icke föreligga.

I sammanhang med antagandet av en sådan provisorisk lag bör riksdagen även begära framläggande dels ånyo av ett förslag till *allmän expropriationslag* och dels av förslag till en *definitiv lag om social expropriation.*»

Såsom i förevarande motion omförmäles, förelåg till behandling vid 1913 års riksdag en kungl. proposition med förslag till ny expropriationslagstiftning. Sedan detta förslag blivit av lagutskottet med vissa ändringar tillstyrkt, samt kamrarna i princip godkänt utskottets förslag men i vissa delar stannat i skiljaktiga beslut, blev ett av lagutskottet avgivet sammanjämningsförslag av första kammaren förkastat, i följd varav frågan för nämnda riksdag förfallit. Sedermera har, på sätt motionärerna jämväl erinrat, i Kungl. Maj:ts tal å rikssalen vid öppnandet av den första riksdagen under innevarande år tillkännagivits, att Kungl. Maj:t haft för avsikt att ånyo förelägga riksdagen förslag i ämnet. Sådant förslag blev emellertid icke överlämnat till sistnämnda riksdag före dess upplösning, och ej heller har frågan genom förslag från Kungl. Maj:t bragts under den nu samlade riksdagens prövning.

I nu förevarande motion har frågan om ny expropriationslagstiftning åter upptagits till behandling. Motionärerna hava därvid i första hand yrkat, att i en särskild lag, vilken i avbidan å denna lagstiftnings slutliga ordnande skulle erhålla allenast provisorisk giltighet, måtte sammanföras åtskilliga bestämmelser rörande s. k. social expropriation. Det av motionärerna i sådant syfte framlagda förslaget till »lag om expropriation av jord för vissa sociala ändamål» överensstämmer med det förslag, som innefattats i en av herrar Lindhagen och Persson i Norrköping till utskottets utlåtande i ämnet vid fjolårets riksdag avgiven reservation, vilket förslag emellertid då icke vann någondera kammarens bifall. Därjämte hava motionärerna yrkat, att riksdagen måtte hos Kungl. Maj:t göra framställning om framläggande för riksdagen snarast möjligt av förslag till allmän expropriationslagstiftning samt till definitiv lagstiftning rörande s. k. social expropriation från vissa fastigheter och för vissa i motionen närmare angivna ändamål.

Av den behandling, som vid 1913 års riksdag ägnades frågan om antagande av en fullständigt omarbetad expropriationslagstiftning, torde med full tydlighet hava framgått, att icke någon som helst meningsskiljaktighet förefinnes angående behovet av en dylik lagstiftning och önskvärdheten av dess snara genomförande, ehuru enighet mellan kamrarna icke kunde vinnas rörande vissa av det då föreliggande förslagets särskilda bestämmelser. Enligt utskottets förmenande kan det ej heller vara tvivel underkastat, att frågan i hela dess vidd inom kort tid åter kommer att underställas riksdagens prövning, helst ett fullständigt utarbetat och av riksdagens båda kamrar i väsentliga delar godkänt förslag finnes att tillgå såsom underlag för det fortsatta lagarbetet på ifrågavarande område. Med

hänsyn till det läge, vari frågan sålunda befinner sig, kan det enligt utskottets uppfattning icke anses lämpligt att, på sätt motionärerna i första rummet yrkat, nu till provisoriskt ordnande upptaga de omfattande och svårösta spörsmål, som falla inom området för den s. k. sociala expropriationen. Vissa av dessa spörsmål ingå i den allmänna expropriationslagstiftningen och komma att där behandlas. Härtill kommer, att sistlidet års riksdag i skrifvelse till Kungl. Maj:t anhållit om framläggande för riksdagen snarast möjligt av förslag i syfte att medelst stadgande om lösningsrätt bereda ägare av byggnader å ofri grund en mera tryggad ställning. Innan den allmänna expropriationslagstiftningen blivit slutförd och de frågor, som i sammanhang därmed ligga under Kungl. Maj:ts prövning, vunnit sin lösning, lär det knappast vara lämpligt eller ens möjligt att till bedömande upptaga, huruvida och i vad mån de syftemål, som motionärerna därutöver vilja vinna med sitt förslag om social expropriation, lämpligen må på sådant sätt tillgodoses.

Vid dessa förhållanden finner utskottet det icke vara av nöden, att riksdagen vare sig nu påkallar Kungl. Maj:ts uppmärksamhet för behovet av ifrågavarande lagstiftnings förnyade framläggande för riksdagen eller i fråga om riktlinjerna för densamma gör vidare uttalande än som förut skett.

Med stöd av vad sålunda anförts får utskottet hemställa,

a) att den i förevarande motion under 1:o) gjorda hemställan icke må till någon riksdagens åtgärd föranleda; samt

b) att icke heller det under 2:o) i samma motion framställda yrkande må av riksdagen bifallas.

Stockholm den 11 augusti 1914.

På lagutskottets vägnar:

ALBERT PETERSSON.

Reservation

av herrar *Lindhagen* och *Persson* i Norrköping, vilka anført:

»Utskottets avstyrkande av motionen har grundats huvudsakligen på det skälet att det ur olika synpunkter ej vore lämpligt att nu upptaga denna fråga. För vår del anse vi det åter nödvändigt för den händelse, såsom vi förmena, lagstiftningens uppgift skall vara att hjälpa svenska medborgare ur ett för dem särdeles äventyrligt nödläge. Oavlåtligt förlora svenska medborgare redan förvärvade hem eller hindras att förvärva egna hem och utkomstmöjligheter. Frågan är således av synnerligen brådskande betydelse. Därföre hemställes,

1:o) att den i motionen under 1:o gjorda hemställan måtte av riksdagen bifallas;

2:o) att det under 2:o i motionen gjorda yrkande jämväl måtte av riksdagen bifallas.»
